

az kellene hogy legyen) a zarándok komplottjának az asszonyvirágzása teljében lévő, Szofja Markovná játzó Káldi Nóra. Akkora erőt kellene sejtetnie, hogy a néző érezze: ő meg tudta volna harcolni a harcát a zarándokkal, ha Masztakov rá támaszkodik, sőt, ennek öngyilkossága dacára se törik majd össze. A belső tartás helyett ő is nagyokat kacag, furcsamód ironikusan, kívülről. Ezzel - és parádés vonulásaival - már-már azt éri el, hogy attitűdje olykor hasonlít a Masztakovékra semmiféle tekintettel nem lévő Pityirim-Horváthéra. Igen jó, okos, földön járó, sőt „fülalatti” alakítás Göndör Klára Zaharovnája. Nem csoda, hogy többszörös nézőtéri felhorkanásokat idéz elő. Neki aztán elhisszük, hogy a zarándokénál is erősebb, túlélőbb az egyénisége. Ha ráhagynák, az arzenját ügyesen bejuttatná az öreg vérebe. Egy kitűnő epizódban feltűnik Tyll Attila; idős kőművese körül sűrű a levegő színi tartózkodása néhány percében.

Ivan Vasziljevics Masztakov - valljuk be: nem igazán jó - szerepét Tolnai Miklós kapta. Nem tudja, miként kellene felépítenie, hogy elbukása katartikus vagy uram bocsá' időszerűen ironikus, esetleg provokatív legyen. Színtéri magatartásának fő hibája, hogy nem hiteti el magáról: mind a megfontolt szökéshez, mind az utána következő felemelkedéshez anno dacumál igenis lehetett benne merészség, kezdeményezőkézség, energia.

A felsoroltakon kívül jó pár figura jár-kál ki-be a cselekményben. Ma úgy tesszük: Gorkij átkötőszereplőknek szánta őket, ezért hagyta meg „csehoviságukat”. 1982 kritikusa mégis várná a rendezéstől, hogy tisztázza: *Az öreg* már semmiképp sem számítható publicisztikával toldott jelenetfüzérnek. A néző meg ha már „komoly témát” kap törzsszín-házától főszezonban, jobban bele óhajtana avatódni a drámai ütközések homályos előzményeibe s kiszámíthatatlan következményeibe. Hogy ettől félszűzen megy el, arról (még talán a világirodalom egyik legnagyobb íróját is beleértve) biztosan tehet vagy tehetett volna valaki.

Makszim Gorkij: *Az öreg* (József Attila Színház)

Fordította: Gellért György. *Diszlet, jel-mez:* Gyarmati Ágnes. *Rendezte:* Benedek Árpád.

Szereplők: Tolnai Miklós, Vass Péter, Málnai Zsuzsa, Göndör Klára, Geréb Attila, Káldi Nóra, Kránitz Lajos, Kovács Titusz, Tyll Attila, Horváth Sándor, Szabó Éva.

SOMLYAI JÁNOS

Vigadni nincs okunk

Bárhogyan elemezzük is Jiří Menzel: *De jó szeretni!* című komédiáját, különösen annak József Attila színházi előadását, a produkcióról sok jót nem tudunk elmondani. Ha kiindulási pontnak még elfogadjuk is - nem könnyű -, hogy a színreállítás célja csupán a „röhögtetés” volt, akkor sem adhatunk kedvezőbb képet a látottakról. Nem, mert a nevetések közti szünetek egyre hosszabbak lettek, s közben alkalmunk volt mérlegelni, mi a csodán is neveltünk addig? Nos, nem túl épületes dolgokon. Az előadás szakmai balsiker, még akkor is, ha van némi közönségsikere. Csakhogy - mint a későbbiekben látni fogjuk - a közönség elismerése sem mindig érdemi.

A kudarc gyökere épp az a vígjáték-típus, melybe a *De jó szeretni!* is tartozik. *Commedia dell'arte*. Az elnevezés jelentései közül ezúttal csak a két leginkább jellemzőt emeljük ki: hivatásos, rögtönzött színjáték, színjátszás, ahol az irodalmi alapanyagnak csekély súlya van. Menzel darabja (mely egy eredeti canovaccio újra színpadra alkalmazása) példa- és szabályszerű. E „valódiságból” következik, hogy a szerző - jelen esetben inkább csak dialógusíró - szerepe viszonylag jelentéktelen, szinte minden a színészi játékon múlik.

Döreség volna hát e komédia tartalmát, mondandóját elemezgetni. Nincs mit. A mű olvasva még arról is nehezen ad tájékoztatást, mi az, ami benne nevetésre okot adó. Eredeti szabályaihoz híven nem jellemek, csak típusok cselek-szenek, rohangálnak, verekszenek. Álljon itt - ennek illusztrálására is - a *De jó szeretni!* cselekményvázlata.

Ubaldo (Soós Lajos) eladósorban lévő két lánya Ardélia és Lucinda (Borbás Gabi és Szerencsi Éva), valamint szolgálójuk Colombina (Martín Márta) hogy, hogy nem, de áldott állapotba kerültek. A korlátolt atya, aki mellelleg özvegyember, látva lányai ismeretlen eredetű „betegségét”, előbb orvost, aztán kuruzslót, majd bábaasszonyt hív. Ez utóbbit sem azért, mert már tudná a nem kellő eréllyel örzött lányok rendszeres rosszulletének okát. A nyavalyák gyógyítói jön-

nek is, de minden alkalommal hárman, pontosan az álruhába bújt „okok”. Horatio és szolgálója Zanni (Tóth Máté, Kovács István) s a harmadik, Ottavio (Tihanyi Péter). Az orvosok, kuruzslók, bábaasszonyok e népes serege azonban még rendre ki is egészül. Hiszen Capitano és inasa Cola (Újréti László és Józsa Imre) is ilyen csalárd módon igyekeznek - ámbár hiábavalóan szerelmeik közelébe férkőzni. Sőt, orvostól még egy hatodik, az egyetlen valódi is megjelenik a színen (Turgonyi Pál). Végül a szerelmesek egymáséi lesznek, immár atyjuk illetve leendő apósuk tudtával és beleegyezésével. Capitano és Cola hoppon marad, csakúgy, mint Pandolfo (Makay Sándor), Horatio apja, aki fia közreműködéséről Lucinda „betegségében” mit sem sejtve, szívesen újakezdte volna életét akár Lucinda, akár Ardélia oldalán. Ez és ennyi a színen látható, valamint Dzsivelegov: *Commedia dell'arte* című munkájában is olvasható canovaccio.

Annyi tehát bizonyos, Menzel nem választható sem erejét meghaladó munkával, sem azzal, hogy túl sok felelősséget vállalt volna magára. *A Szigorián ellenőrzött vonatok*, a *Sörgyári capriccio* című filmek rendezője azért nem vonható felelősségre, mert most „csak” egy *commedia dell'arte* írt, dolgozott fel. Ez joga. Tekinthesi, és felfoghatjuk mi is pusztán ujjgyakorlatnak. Nem követelhetünk tőle olyat, ami nem illik e vígjáték-típus keretei közé. A legtöbb, amit megtehetett - ha már ezt a fajta szórakoztatást tűzte ki céljául - a „becsületlen iparos munka”. Ezt teljesítette. Ha színpadjainkról nem számúzzuk ezt a vígjáték-típust (miért is tennénk?), akkor ez a darab sem kerülhet indexre csupán mert szerzőjétől más művészi színvonalhoz, más gondolatokhoz vagyunk szokva. Cserébe viszont Menzel nem maradandó alkotásai egyikeként fogjuk elfelejteni ezt a művet. Ő pedig akár szerencsésének is tarthatja, hogy - az ilyen komédia sajátosságainak megfelelően - fokozottabb mértékben a színházé a dicsőség a sikerért, mint ahogy annak elmaradásáért is elsődlegesen magának tehet szemrehányást az együttes.

*

Mivel megnevezhető gondolati tartalommal nem rendelkezik a mű, a társulatnak nincs más lehetősége, mint hallatlanul gyors tempójú, bravúrok sorozatából álló előadással, szípkázó, szellemes

Menzel: De jó szeretni! (József Attila Színház). Kovács István (Zanni). Makay Sándor (Pandolfo) és Tóth Máté (Horatio) (MTI fotó - Tóth István felv.)

játékkal altatni el „éberségünket”, észrevétlenné tenni, hogy üres, tartalmatlan fordulatokon nevetünk. A játék jól indul. Kora reggel van, egy itáliai városka tere. Capitanót szolgálja, Cola ébreszti. Capitano felébred, és magasztos lelkesültséggel kezdi mondani első érzéseit. Egyre pontosabban fogalmazva közli, mi az, ami őt reggelente szinte kibírhatatlanul „feszíti”. Cola persze félreérti Capitanót, és úgy véli, urát ugyanaz az erő bántja, mely őt ma-gát is gyötri e korai órákon. Am ellen-tétben Capitanóval, akit nemi vágyai nem hagynak élni, Colának egyszerűen W. C.-re kell mennie. Míg rájönnek, hogy két malomban örölnek, sikerül a témát kellőképp körüljárniuk. E párbeszéd, tagadhatatlan, nem éppen irodalmi szalonokba való. Akár azt is mondhatjuk, „tizennyolc éven felülieknek szól”. A jelenet elkerülte a gusztustalanság buktató-ját, jóllehet mondandója ettől nem esik messze. Rosszul előadva ez feltétlenül megmutatkozott volna. Újrėti László és Józsa Imre dialógusában azonban szórakoztató volt s nem trágár. Capitano a minél előbbi kielégítést követelő nemi vágyairól elég nyíltan beszél. Ez azért nem ízlést sértő, mert nem bárgyúan, nem úgy teszi, mint aki nem tudja, miről beszél. Hangsúlyja, hangszíne őszinte, ártatlan. Annál is inkább az, mert a dialógust még csak szerelmi érzései megfogalmazásával kezdi, s csak később kerül előtérbe a testiség. Nyíltság és őszinteség tekintetében Cola nem marad el mögötte. Mikor Capitano sehogy sem akarja megérteni, mi az, ami durranni is szokott nála, készséggel bemutatja azt a testtartást, melynél ez bekövetkezik. Capitano lassan rádöbben, hogy az ő nemes és fennkölt érzéseit szolgálja csúnyán félreérti. Haragra gerjed és elveri.

Újrėti nagy eszű, kissé öntelt, de jóindulatú, tettere kész, heveskedő Capitanóját jól egészíti ki a nála jóval alacsonyabb Józsa Imre Colája. Naivság felé hajló, megejtően szelíd közvetlenséggel párosuló ostobasága indokolatlanul bőszíti tiurát. Lehetőségeiben - tudniillik, hogy ordinárévá válik - ez a jelenet rejtette magában a legtöbb buktatót, de mégis ez sikerült a legjobban. Pontosán kidolgozott, pergő ritmusú dialógusok, mozgások; egy pillanatra sincs időnk elmélázni. Végző soron elfogadhatóvá tesznek egy nagy adag igénytelenséget. A dialógusok kidolgozottsága, a „játékot” nélkülöző őszinte hangszín, a maga természetességével, a rögtönzést hiteti el. Nem játsszák túl, nem hangsúlyozzák felesle-

gesen azokat a szavakat, mondatokat sem, amelyek mindössze öncélú „szókimondással” hatnának. Újrėti egyébként rögtönöz is, és jól. A harmadik előadáson, melyre egy igen kemény hangú („lehangolóan gusztustalan dolgokról beszélő) kritika megjelenése után került sor, azzal utasítja rendre reggeli „szellemtési” problémáiról fecsegő szolgálóját, hogy: nem szégyelled magad, ilyenekről beszélsz, aztán megint írhat rólunk az Esti Újság. Ők ketten még akrobatikus képességeikről is meg tudnak győzni bennünket a jelenet végén. Colombina ekkor seprűvel kergeti ki a két jómadarat, s hol Capitano, hol Cola lába felé üt seprűjével; akit a soron következő ütés fenyeget, villámgyorsan a másik ölébe pattan, az pedig két karjában tartja, akár egy karon ülő gyermeket. Mindez pillanatonként ismétlődik, miközben kifelé hátrálnak. Őszintén szólva, Újrétinek nem okozhatott komoly fizikai megerhelést Józsa ötbe kapni, de fordítva már biztosan. Mégsem érezni erőlködőnek Józsa-t, sem pedig feleslegesnek ezt a tornamutatványt. Ha már az akrobatikánál tartunk: nélkülözhetetlen eleme a játéknak. Lendületessé, mozgalmassá, bohó kavarodássá teszi a jeleneteket. Sikerületlensége viszont annál bántóbb és feltűnőbb, hiszen itt minden mozdulat, szó csakis önmagáért van, ki-zárólag addig érvényes, míg látjuk, halljuk.

Borbás Gabi és Szerencsi Éva birkózós jelenete a rossz és felesleges mozgássorozatok egyike. Valamin hajba kaptak, egymásnak esnek, dulakodva hagyják el a színpadot. Kölcsönösen megfogják egymás bokáját, és egybefonódó bukfenekkel „kigurulnak” a jelenetből. Hol az egyik, hol a másik van felül. A meglehetősen valószínű dialógusok és mozgások közt ez verekedésnek kissé hihető-

len. További baj még, hogy lassú is. Nem tudni, hogy egymás testi épségére ügyelnek vagy a bukfenek szépségére? Kette-jükkel - valamint Martin Mártával - van azonban még más probléma is. Sajnos, kiirthatatlanul rögződött tudatunkban, hogy az olasz nők kiabálnak, veszekszenek, hevesek. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy mindez komédiában történik, akkor nyugodtan fogalmazhatunk úgy, hogy ordítóznak, agyba-főbe verik egymást, örültek. A commedia dellartéban nem feltétlen üdvözítő ugyan az árnyalt szerepformálás, de annál a kidolgozatlan, egyhangú silkoltozásnál, amit főképp Borbás és Szerencsi - de Martin is - két órán keresztül (hangszálok kímélése nélkül) véghezvisz, a kevesebb több lett volna. Ebből következett az is, hogy vágyaik ilyen hangos, heves megfogalmazása nem szerelmes, bár „bűnbe esett” lánykakat állít elének, nem is kurvákat, csak unalmas, buta, riasztóan „falánk” nőket. Nem valószínű, hogy a darab végi kis dalocskát: ... de jó szeretni . . . , ők is így fogalmazták volna. Az általuk elkövetett hibák azzal lesznek teljesebb, hogy kedveseik - miért, miért nem - mellettük halvérűek. Tihanyi Péter., úgy tűnik, alkatilag sem alkalmas egy gondolat nélküli komédiához. Komolyabb, mint kellene, minden pillanatban várható: otthagya az ordítózó, követelődző Ardéliát (talán az előadást is), és haza megy olvasni.

Más a helyzet Szerencsi Éva párjával, Tóth Mátéval. Neki - függetlenül az eb-ben a komédiában nyújtott játékától - el kell gondolkodnia, hogy mire használja és hogyan alakítsa feltűnően jellegzetes hanghordozását. Ez a hanghordozás egy kissé már a cinizmussal kacérkodó emberé. Ez önmagában még nem volna baj. Egy komédiában segítség is lehet, bár csak olyan figura számára, akinek kárára történnek az események. Ennek megfe-

lelően, mikor apját (Pandolfót) Horatio gyermeki szeretetéről igyekszik meggyőzni, nem az vált ki derűt, ami ebbe a komédiába illene. Mintha csak a maga kedvére próbálná egyre merészebben, hogy melyik az a már éppen felfedezhetően hamis tónus, mely szándékolt komolyságával, megbántottságával humoros, de az öreg még éppen nem veszi észre. Ha pedig mégis megsejtene valamit atyja a hang álcengéséből, meg tudja-e még tenni, hogy visszabújik a gyámoltalan gyermek szerepébe. Mindez egy értéktelen komédiában teljességgel felesleges, és mert mindenki más egyszerűbb eszközökkel törekszik hatásra, Horatio is csak „furcsa” esetlenségével fakaszt mosolyt.

Ahogy haladunk előre a játékban, a jelenetek egyre sűrűbben „leülnek”. A néző vár és szeretne tapsolni. Lehetőségei erre mind ritkábbak. Szaporodnak a komédiától idegen (bár sajnos nem egyszer bevált) megoldások. Turgonyi Pálnak a valódi doktor rövidke szerepében nem sok módja van a nevetetésre. Várakozó, csendes figyelem kíséri jelenetét. Azért, hogy mégse néma nézőtérrel kelljen kivonulnia, a gyanakvó Ubaldónak azzal bizonyítja orvos voltát, hogy jól láthatóan felmutatja kombinált buszbérletét. Ez a végzettségét igazoló okirat. Az ötlet sajnos „bejött”, a néző tapsol, hiszen percek óta várt valami nevelésre. Pedig ez, még ebben a komédiában is arcpirítóan kevés.

Soós Lajost sem kényeztette el szerepe, de a kevéssel is rosszul gazdálkodik. Nála a humorforrás nem több, mint hogy jobb lába visszeres; ha erről megfélemlítve mérgében dobbant vele, nagy fájdalomában hirtelen szentségelni kezd. Szigorú koreográfia szerint ismétli ezt, noha már a második-harmadik dobbantást, szentségelést sem követi kirobbanó nevetés. Nem próbálkozik apró módosításokkal. Mikor egy hosszú és kellően érdektelen (Pandolfóval folytatott) dialógus után azzal vonul ki a színről - mentve a menthető -, hogy ő most a kuplerájba megy, az színvonalában és sajnos eredményében is éppen olyan csapnivaló, mint a doktor kombinált buszbérlete.

Makay Sándor sem úgy fog emlékezni erre a darabra, mint amiben jobbnál jobb lehetőségek kínáltak komédiázókedve kielésére. Ennek ellenére jelenléte itt-ott még mosolyt is eredményez. Miután megszerezte a nála két-három évvel fiatalabb Ubaldo kötelező erejű

ígéretét arra, hogy annak valamelyik lányát feleségül veheti, úgy jár-kei a színpadon, mint akinek az itt folyó dolgok-hoz már semmi köze.

Kovács István (Zanni) hangjával egy együgyű, gondolatszegény fickót idézve játssza végig szerepét, a rafinált szolgát. E kettősség nem nagy ötlet, de ki lehet használni. Az első mondatok ezen az „iskolázatlan” hangon még hatnak; érezhető, hogy ez a Zanni egy csavaros eszű kópé. De csalódnunk kell. Hiába, hogy az álruhás akciók az ő nevéhez fűződnek, ha azok megszervezése egy-két észrevehetetlen mondat.

A commedia dell'artében ma már csak maga a játék, a szünet nélküli komédiázás, ami élményt adhat. Hogy mennyire csak a színészi játékon múlik minden, bizonyítja például a díszlet és a jelmez viszonylag alárendelt szerepe is. A díszlet funkciója csak annyi, hogy valamilyen olasz kisváros terét jelezze, ahová jobbról is, balról is utcák torkollanak be. A játéknak legyen csak tere, s nem feltétlen szükséges apró részletezéssel pontosítani a hely hangulatát. Lássunk egy házat, egy emeleti erkélyt, ahol a lányok időnként megjelennek. Nem kell (káros is volna), hogy külső jegyeivel arról árulkodjék: itt Ubaldo lakik. Ennek a minimális játékszervező feladatnak Szilágyi István díszlete eleget tesz. Nem is vállalt többet. Ami azonban zavaró, az a házak rikító kék, sárga, piros egyenletes, vízszintes csíkozása. Fel-tehető ugyan, hogy ez a színorgia a nap-fényes Itáliát hivatott megidézni, de sajnos azokban a jelenetekben (van néhány), ahol figyelmünk elkalandozhat a játéktól, elmélkedni kezdünk: vajon nem egy túlbuzgó op-art festő megalomániáról árulkodó vásznait látjuk? Kemenes Fanny jelmezei attól jók, hogy nem akart velük semmi újdonságot bemutatni. Olyanok, mint amilyenek már évszázadok óta a commedia dell'artében lennie illik. A figurák hamar felismerhetőek, viselőjéről már a játék kezdetén megtudhatjuk, kicsoda, micsoda. A szereplőknél felsorolt hibák jó részéért a rendezők (Barlay Gusztáv, Iglódi István) a felelősek. Munkájukkal szemben a legkomolyabb kifogás, hogy nem tudták megteremteni a végig egyenletes, bolondulásig gyors ritmust, az egységes játéktípust. Nem egyszer túlságosan sok időt hagytak arra, hogy ki-derüljön a darabról: semmi értelme. Különösen zavaróak a régi rossz eszközök, slusszpoénok bevetése a taps, a nevetés

kierőszakolására. Elkövették azt a hibát, hogy nem csak kevésre és olyanra vállalkoztak, melynek színvonalas megoldása - talán csak a gyakorlat híján - nem állt módjában a társulatnak, de a feladatot is alábecsülték.

Végezetül: felejtjük el - bár alig lehet -, hogy Molière, Goldoni jobban szórakoztat; tekintsük elfogadhatónak - bármily nehéz is - a bemutató célját, az önmagáért való „röhögtetést”. Másként alig is tehetünk, hisz megszűntek e vígjátéktípus kialakulásának, természetes létezésének okai. Azok, melyek a maguk idején egy Capitanóval, Pandolfóval, Colominával, Zannival kapcsolatban feltétlen több - sőt egyáltalán - gondolatot, előadás után is megmaradó élményt, érzelmet váltottak ki. E komédiákból mára csak helyzetkomikumok, viccek sorozata maradt. (Mivel pedig csak ez, ezt bravúrosan kellene megoldani.) Ugyanakkor ahhoz kétség sem fér, hogy életünkben helye van a harsány nevetésnek. Legyen hát helye a színházban is. De milyen humorforrás eredményeképpen? Lehet-e „lehangolóan gusztustalan” dolgoknak fóruma a színház? Megfelel-e színházba járási szokásainak egy ilyen - rögtönzéseket igénylő, nálunk komoly hagyománnyal nem rendelkező - komédia kőszínházi színrevitele? Körülményes, de nem is igen tanácsos éles határvonalat húznunk szín-darabok között aszerint, hogy mi való kőszínházba, és mi az, ami jobban „él” szabadtéren. Annyi azonban bizonyos, hogy a mondandóval nem rendelkező, de (természetesen elviselhető minőségű) ordináriságával mulattató, szakmailag tökéletesen kivitelezett komédiát szíve-sebben nézünk végig szabadtéren. (Ez persze nem azt jelenti, hogy szabadtéren csak ilyeneket lehet előadni.) A megannyi ellenpélda ellenére is igaz, hogy színházba kisebb-nagyobb megilletődöttséggel ülünk be. Várakozásaink között akkor is ott szerepel valami tartós élmény, elgondolkodtató ismeret iránti igény, ha vígjátékhoz váltottunk jegyet.

Jűř Menzel: De jó szeretni ! (Jűřsef Attila Színház Kamaraszínpada)

Fordította: Bűrkány Katalin. Rendezű: Barlay Gusztáv, Iglűdi István. Díszlet: Szilágyi István. Jelmez: Kemenes Fanny.

Szereplűk: Újreți Lászlű, Jűzsa Imre, Martin Műrta, Borbűs Gabi, Szerencsi Eva, Kovács István, Tűth Műte, Makay Sűndor, Soűs Lajos, Tihanyi Pűter, Turgonyi Pűl.